

**Розділ: Теоретичні та методологічні проблеми психологічного
консультування та психотерапії**

УДК 159.922 : 165.12

ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПСИХОДИНАМІЧНОГО ПІЗНАННЯ

Андрущенко В. П., Яценко Т. С.

Стаття В. П. Андрущенко і Т. С. Яценко презентує філософсько-психологічний погляд на проблему пізнання психіки в її цілісності і єдності сфер свідомого й несвідомого. Основний акцент зроблено на інтеграційно-дезінтеграційних ефектах, що є наслідком суб'єктивних процесів інтегрування психіки на хибних засадах, детермінованих системою психологічних захистів. Автори вводять нову класифікацію психологічних захистів в їх ситуативних та базальних виявах. Розкрито категорію «метадосвідного», «позадосвідного» як передумови базальних захистів, пов'язаних з передсвідомим (онтологічним несвідомим) та ін. порушено проблему адекватності методів пізнання психіки в її цілісності та здійснено порівняльний аналіз методології традиційного і психодинамічного підходів.

Ключові слова: цілісність психічного, єдність свідомого і несвідомого, свідоме, несвідоме, архетип, психологічні захисти, «позадосвідне», «метадосвідне», онтологічне несвідоме.

The article by V. P. Andrushchenko and T. S. Yatsenko presents the philosophical and psychological view on the problem of knowing of the psyche in its integrity and unity of conscious and unconscious spheres. The main emphasis has been made on integration and disintegration processes, which is a result of subjectivity of the integration of the psyche on false principles, which is determined by a system of psychological defenses. The authors introduce a new classification of psychological defenses in their situational and basal manifestations. It has been revealed the category of "metaexperience", "outside experience" as a prerequisite of the basal defenses, which are related to the ontological unconsciousness sphere and etc. It has been set the problem of the adequacy of methods of psychological knowledge of the psyche in its integrity and it has been made a comparative analysis of methodologies and traditional psychodynamic approaches.

Key words: mental integrity, the unity of conscious and unconscious, conscious, unconscious, archetype, psychological defenses, "outside experience", "metaexperience", ontological unconscious.

Статья В. П. Андрущенко и Т. С. Яценко презентует философско-психологический взгляд на проблему познания психики в ее целостности и единстве сфер сознания и бессознательного. Основной акцент сделан на интеграционно-дезінтеграционных процессах, являющихся следствием субъективной интегрированности психики на ложных основаниях, детерминированных системой психологических защит. Авторы вводят новую классификацию психологических защит в их ситуативных и базальных проявлениях. Раскрыта категория «метаопытного», «внеопытного» как предпосылки базальных защит, связанных с предсознательным (онтологическим бессознательным) и др. Поставлена

проблема адекватности методов познания психики в ее целостности и проведен сравнительный анализ методологии традиционного и психодинамического подходов.

Ключевые слова: целостность психического, единство сознательного и бессознательного, сознательное, бессознательное, архетип, психологическая защита, «внеопытное», «метаопытное», онтологическое бессознательное.

Постановка проблеми

Предметом психології і філософії є Людина, формування її духовного світу, підготовка до життя в найширшому розумінні цього слова, поряд з розвитком її психологічної культури. При цьому не знижується актуальність питання: яким чином і на яких засадах здійснюється органічне єднання філософії та психології, що конкретно означає їх синтез у функціональному відношенні, як і в контексті проблем відродження духовності, що спирається на гармонізацію внутрішнього світу людини.

Основа пізнання істини – «ставлення до всякої речі так, як того потребує сутність цієї речі» (К. Маркс). Істина є метою раціонального освоєння психологічної реальності. Специфіка реальності психічного полягає в єдності суперечливої цілісності сфер свідомого і несвідомого. Філософія стверджує, що розум інтегрує всі формоутворення людського духу [1]. Саме тому на авансцену глибинного пізнання психіки виходять когнітивні процеси суб'єкта, які можуть деформуватися ілюзіями, викривленнями, породжуваними автоматизованими захистами, що зорієнтовані на підкріплення очікувань ідеалізованого Я. Стаття розкриває внутрішню структурно-динамічну сутність психічного і доводить, що шлях до пізнання його істини пов'язаний з ослабленням, нівелюванням відступів від реальності, зумовлених насамперед потребою маскуванню едіпальних мотивів поведінки. Доводиться, що практика такого глибинного, діагностико-корекційного процесу має підпорядковуватися законам «позитивної дезінтеграції психіки та вторинної її інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта» [10], що відповідає філософському закону «заперечення заперечення». Отже, глибинна психокорекція повертає людину обличчям до необхідності вивчення власної соціально-перцептивної реальності в системі «суб'єкт-суб'єкт», каталізує її особистісне зростання (самореалізацію) як передумову розвитку внутрішньої гармонії і психологічної культури.

Результати теоретичного аналізу проблеми

(1) Проблеми функціонування психіки поряд із протиставленням душевного тілесному і сьогодні перебувають у центрі філософських дискусій. У філософії впродовж тривалого часу використовувався лише термін «душа» (дух), поняття «психіка» виникло тільки наприкінці XIX століття. Кожна школа психології брала до уваги цілісність психічного, але при цьому вирішувала, якою ж її частиною вона буде займатися.

У цьому дослідженні ми торкаємося проблеми пізнання психічного в його цілісності (свідоме і несвідоме), що потребує не лише розкриття функціональних особливостей несвідомого, а й об'єктивування інструментальних аспектів його взаємозв'язків зі свідомістю. Ми дотримуємося позиції, що пізнання – це «пошук і знаходження балансу між низкою суперечливих позицій, які доповнюють одна одну» [7, с. 659]. Філософське розуміння категорії пізнання стикається з протистоянням концептуальних позицій: реалізм–

інструменталізм; фундаменталізм–феноменалізм; субстанціалізм–функціоналізм; догматизм–релятивізм. Узагальнення суперечливих позицій дає змогу поставити їх на дві платформи: фундаменталізм (есенціалізм) ↔ функціоналізм (феноменалізм).

Гіпотеза: пізнання психічного ускладнене залежністю досліджень від традиційно-природничого підходу, що відкриває перспективи дослідження лише для однієї сторони – свідомості – за ігнорування іншої – несвідомого. Необхідність заповнення цієї прогалини і зумовила орієнтацію дослідницького пошуку на цілісність психічного в його свідомих і несвідомих виявах і розкриття перспектив пізнання несвідомого відповідно до його функціональних особливостей та взаємозв'язків зі свідомим.

Основну увагу у статті зосереджено на об'єктивній природі детермінант несвідомого, що породжують суб'єктивізм свідомості. Вперше порушено проблему не лише системності психічного, а і його логічної впорядкованості, що виражається в «логіці свідомого» і «логіці несвідомого» («іншій логіці»). Для пізнання феномену психічного логіка є «частиною теорії пізнання, і саме «психодинамічного пізнання» [8, с. 548].

Таким чином, погляд на психіку як на просте відображення не збігається з позицією дослідників, які ототожнюють її з фізіологічним процесом. Психічне не виступає як суто духовне, відокремлене від мозкових процесів. Укоренилася думка про те, що психічне відображення «визначається» властивостями і відношеннями предметного світу, яким воно підпорядковане. Філософи, подібно до психологів, феномен відображення пов'язують із виникненням свідомості, на формування якої впливають суспільні відносини. Необхідно враховувати, що «несвідоме – особлива сфера психічного чи система процесів, якісно відмінних від явищ свідомості» [8, с. 52] і «здійснюваних без участі свідомості» [7, с. 94]. Ми солідарні із З. Фрейдом у його відкритті несвідомого як «автономного, незалежного від свідомості безособового початку людської душі» [7, с. 95]. Несвідоме існує «поза статтю, простором і часом», що дало підставу К. Г. Юнгу вказати на його колективні та архетипні основи, які є вирішальними в здатності людини візуалізувати власний психологічний зміст.

Сказане вище свідчить про актуальність порушеної проблеми пізнання психічного не тільки у форматі свідомого й несвідомого, але й у їх єдності.

Філософський енциклопедичний словник зазначає, що свідомість не вичерпує психічне: «У людини є і неусвідомлювані психічні явища і процеси, тобто такі, в яких вона не може дати собі звіту, які приховані від її самоспостереження» [7, с. 547]. Несвідоме (у цьому виданні) вчені репрезентують дуже різнопланово, зокрема як: анамнез (Платон); фізіологічні процеси, що відбуваються поза свідомістю (Декарт); нижча форма душевної діяльності за порогом свідомості (Лейбніц); діяльність нервової системи (Гартлі); інтуїція, чуттєве пізнання (апріорний синтез) (Кант); глибинне джерело творчості (представники романтизму); ірраціоналізм (Шопенгауер); ірраціоналізм як універсальний принцип основи буття й світобудови (Гартман) та ін.

У контексті розроблюваної нами психодинамічної теорії важливо зазначити, що в 1824 р. Герbart увів динамічну характеристику несвідомого, що означало: несумісні ідеї можуть вступати в конфлікт, «причому слабші витісняються зі свідомості, не втрачаючи своїх динамічних властивостей, та продовжують на неї впливати» [7, с. 52]. Особливе місце слід відвести роботам З. Фрейда, який представив несвідоме не як нижчу форму психічного порівняно з головною формою – свідомістю, а як енергетично потужнішу силу, що

антагоністично конфронтує з ним. Лише техніка психоаналізу, за твердженням З. Фрейда, може послабити це протистояння. Заслуга К. Г. Юнга полягає у введенні категорії колективного несвідомого і архетипу як об'єднавчої інстанції минулого і актуального досвіду.

Ми не можемо знати, яка природа несвідомого і форма його існування, але ми здатні їх пізнавати, користуючись відкриттями З. Фрейда, К. Г. Юнга, що асимільовані психодинамічною методологією. Вирішення проблеми пізнання несвідомого З. Фрейд знайшов в аналізі другорядних речей: обмовок, описок, забувань, сновидінь тощо, які свідчать про чинники стурбованості свідомості. Вчений подарував психології метод вільних асоціацій, які спонтанно спливають у свідомості суб'єкта, детерміновані імперативом внутрішніх, імпліцитних сил, що зумовлюють мимовільну активність. Таким чином, З. Фрейд істотно змінив сам підхід до наукового пізнання цілісної психіки і визначив перспективи розкриття сутності несвідомого, що відрізняється універсальністю законів функціонування як для психічно здорової людини, так і для невротика (відмінності лише в акцентах, поставлених хворобою). Стає зрозумілою цінність природної, спонтанно-мимовільної активності суб'єкта як необхідної передумови ефективності глибинного пізнання психіки.

(2) Формування методології пізнання цілісної психіки у функціональній єдності свідомого і несвідомого – центральна проблема психології. Навіть представники діяльнісного підходу, що віддають пріоритети зовнішній заданості активності суб'єкта, визнавали існування несвідомої сфери. Так, О. М. Леонт'єв, засновник теорії діяльності, пише: «На відміну від цілей мотиви актуально не усвідомлюються суб'єктом: виконуючи ті чи інші дії, ми в цей момент зазвичай не звітуємося собі в мотивах, що їх спонукають... нам не важко привести їх мотивування, але мотивування не завжди містить у собі вказівки на їх істинний мотив» [7, с. 201]. Уявлення О. М. Леонт'єва в багатьох позиціях наближають нас до розуміння важливості вивчення неусвідомлюваної психічної активності у формуванні особистості. Це потребує розроблення спеціального категоріального апарату понять, здатних адекватно відображати функціонування несвідомого в упорядкованості його закономірностей. Несвідоме знаходить вияв у прихованому «другому плані» діяльності, на який вказував О. М. Леонт'єв. Для введення цього «другого плану» в площину об'єктивного спостереження в груповій корекції нами використовуються опредметнені засоби («об'єктивний аспект діяльності»), що сприяють забезпеченню «наочної переконливості» для респондента логіки поведінкового матеріалу, з'ясування якої передбачає психоаналіз та інтерпретацію. Прикладом є досвід А. С. Макаренка – використання ним «публічного обряду» спалювання на вогнищі персональних характеристик і старого одягу, що емотивно вражало безпритульних і зумовлювало їхні особистісні зміни, новоутворення.

Важливо розрізнити такий різновид несвідомого, який може мати прямолінійну детермінацію, приміром, сформовані навички, звички. Ця форма несвідомого не є робочою в межах психодинамічного підходу. У поле нашої дослідницької уваги потрапляє тільки той різновид несвідомого, котрий пов'язаний із механізмами витіснень і чинниками заборони на повернення його наслідків (слідів) у свідомість за участю механізмів опору. Процедура пізнання глибинного (неусвідомлюваного) змісту психіки залежить від дослідника не повністю, а лише відносно, у зв'язку з іманентністю її динаміки (на відміну від традиційно-

експериментального підходу). Помічником глибинного психолога є його професійна здатність здійснювати діагностико-корекційний процес, слідуючи за активністю суб'єкта в її мимовільній континуальності та індивідуалізації. Глибинне пізнання передбачає інтерпретацію спонтанно-поведінкового матеріалу з метою визначення в ньому логічних взаємозв'язків, континуальність же виявів поведінки вказує на спрямованість енергетично потентних первинних витоків мимовільної активності суб'єкта. При цьому не залишаються поза увагою функціональні відмінності сфери свідомості та несвідомого при їх взаємозалежностях. Мова свідомості та несвідомого істотно відрізняється. Несвідоме розкривається в образних, метафорично-архетипних і символічно-полівалентних засобах, що несуть відбиток симультанності процесів, специфічних для цієї сфери пізнання, яка потребує інтерпретації поведінки. Мова ж свідомості дискретна, знакова і характеризується однозначністю, конкретністю. Вивчення сфери свідомості передбачає орієнтацію на прямолінійно-каузальну її детермінованість [12, с. 211–212].

Психодинамічна методологія передбачає конкретизацію предмета дослідження, в нашому випадку – передсвідомості як форми несвідомого, що є результатом витіснення імпульсів Ід і ґрунтується на латентному синтезі їх наслідків, які мають тенденцію до транзитності нереалізованого глибинного інтересу через актуалізацію механізмів заміщення, перенесення, проекції та ін. Отже, інстанція Ід має не прямий, а опосередкований вплив на формування передсвідомості, що зберігає імператив енергетичного потенціалу витіснених її потягів. Інакше кажучи, епіфеноменом витіснення є «соціалізація» потягів Ід у передсвідомому зі збереженням протистояння нормативним вимогам Супер-Его. Взаємна незалежність тих чи тих витіснень і їх первинна темпоральність (розведеність у часі) нівелюються синтезом слідів на латентному рівні. Результатом є логічно впорядкована система психіки з пріоритетністю емотивності валентних залишкових, енергетично потентних слідів витіснень.

Фізіологічний аспект проблеми пов'язаний з іррадіацією «залишкових» енергій та їх інтерференцією, що сприяє узагальненню джерел витіснень у передсвідомості. Тому в процесі глибинного пізнання психіки ми змушені зважати не лише на афективні параметри витіснень, а й на аналітико-синтетичні, когнітивно-впорядковані утворення. Сказане стосується такого конструкту несвідомого, побудованого на абстрагуванні від безпосереднього досвіду, що кваліфікує його як «позадосвідне», «дореклексивне». Саме цей конструкт зумовлює «когнітивний» характер базальних форм психологічних захистів у їх спрямуванні на реалізацію інфантильних інтересів. Периферійна (ситуативна) форма захисту переслідує просоціально-адаптаційні цілі та орієнтацію на ідеали Я. Таким чином, базальні захисти несуть у собі семантичне (когнітивне) навантаження, що визначає доцільність і впорядкованість внутрішньої активності несвідомого згідно з «незавершеними справами дитинства».

Багаторічний досвід проведення глибинної корекції у форматі розробленої нами психодинамічної теорії та відповідної методології дає підстави стверджувати, що семантичний (смысловий) ракурс базальних форм психологічного захисту задається едіпальною залежністю суб'єкта, імпульси якої не тільки впливають на характер «сита» витіснень, а й на домінантність у процесах імпліцитного структурування психіки. І хоча несвідоме не потрапляє в поле зору свідомості і не піддається прямому її впливу,

«людський» його сенс зберігається в епіфеноменальності таких явищ психіки, як ревності, заздрість, конкуренція, амбівалентність почуттів, відчуття провини і меншовартості. Інакше кажучи, цілісній системі психічного властива «обізнаність» з пріоритетами просоціальних цінностей, що мають важливе значення для її інкорпорування в навколишній світ з архетипним навантаженням. Психіка, отримавши «урок просоціальної мудрості» (браку якої і зумовив витіснення імпульсів Ід), іманентно втілює в передсвідомості орієнтири на адаптивну узгодженість інтересів Я із соціумом. «Позадосвідне» з власною, імпліцитно притаманною йому логікою впливає на спрямованість динаміки мимовільної поведінки суб'єкта, формуючи провідні тенденції психічного. При цьому енергетичні пріоритети «позадосвідного», задані едіпальною залежністю суб'єкта, прагнуть реалізації через базальні захисти за умов інтеграції з ситуативними їх формами, що спрямовані на активність у просоціальному ключі. Така інтеграція побудована на внутрішньому компромісі, що «падає на плечі» ситуативних (периферійних) захистів. За необхідності шлях інкорпорування несвідомого в просоціальну активність суб'єкта пов'язаний із суб'єктивно-інтегративними процесами, які зумовлюють відступи і викривлення соціально-перцептивної реальності (на рівні як вхідної інформації, так і внутрішньої її інтерпретації). Звідси випливає висновок: системність психологічного захисту передбачає взаємозв'язок двох її форм базальної і ситуативної, що реалізуються відповідно «по горизонталі» і «по вертикалі». Саме периферійна («поведінкова») «вертикаль» захисту змушена бути віртуозною у примиренні різноспрямованих тенденцій психіки: ірраціональності несвідомого з раціональністю свідомого. Зазначене «примирення» здійснюється завдяки активності механізмів суб'єктивної зінтегрованості психіки, яка спирається на умовні цінності [див. 6], при цьому глибинний мотив має перспективу часткової реалізації, асимілюючись, зокрема, з умовними цінностями, що маскують інфантильний інтерес активності Я.

Інтегративна спроможність системи психологічних захистів знецінюється (в контексті реалізації «сили Я») відступами від реальності, до яких вона сама ж і призводить (викривлюючи зворотний зв'язок), породжуючи дисфункції психіки, дезадаптуючи особистість. Отже, автоматизовані форми захистів, що живляться очікуваннями й ілюзіями ідеалізованого Я, завдають шкоди психіці, об'єктивно-дезінтегруючи її та спричиняючи феномен «хибного кола», коли результат набуває пускової сили нового нашарування витка захистів. Це зумовлює багат шаровість захистів, тобто «товстошкірість» людини. Залежність психіки від ілюзій, продукованих захистами, пояснює їх емотивну реалістичність для суб'єкта згідно з «принципом задоволення», який вступає в суперечливість із «принципом реальності».

Таким чином, захисти, з одного боку, інтегрують психіку, хоча й на уявно-ілюзорних засадах (маскуючи тим самим дезінтеграційні процеси), а з іншого – створюють відступи від реальності, що формує передумову внутрішньої стабілізованої суперечливості. Особистісна проблема суб'єкта пізнається шляхом психоаналізу емпірики з метою об'єктивування діаметральної спрямованості «логіки свідомого» та «логіки несвідомого». Відступи від соціально-перцептивної реальності, породжувані психічними захистами у системі взаємодії «людина–людина», входять до числа важливих проблем методології глибинної корекції.

(3) Філософсько-психологічний ракурс дослідницької уваги націлений на пояснення методології процесу виявлення помилкових, хибних, викривлених позицій, які ослаблюють

силу Я особи та реально дезінтегрують психіку, що суперечить інстинкту самозбереження. Тому глибинне пізнання зорієнтоване на виявлення в психіці об'єктивно-дезінтеграційних процесів, які заявляють про себе в суперечливості поведінки і потребують адекватних способів їх нівелювання, тобто корекції. Увесь цей процес (згідно з психодинамічною методологією) підпорядкований законам позитивної дезінтеграції та вторинної інтеграції психіки на більш високому рівні розвитку суб'єкта. Зазначені закони дисциплінують глибинне пізнання в пошуках інструментальних засобів оптимізації чинників відновлення цілісності психіки шляхом розширення і зміцнення самосвідомості суб'єкта. Відступи від реальності (розбіжності між намірами і реальними діями) потребують не тільки їх емпіричного виявлення, а й корекції завдяки ослабленню помилкових позицій когнітивного базису автоматизованих форм психологічних захистів, що само по собі розширює і підсилює інтеграційні можливості психіки в напрямі досягнення більш високого рівня її розвитку.

Отже, глибинне пізнання в психодинамічній парадигмі ґрунтується на виявленні викривлень соціально-перцептивної реальності, для яких характерні фіксованість і водночас індивідуалізованість. Це узгоджується з позицією австро-англійського філософа Карла Раймунда Поппера, творця оригінальної методологічної концепції, що дістала назву «фальсифікаціонізм» [5]. В основу концепції пізнання К. Поппером був покладений принцип фальсифікації, тобто спростування наукових (особистих) переконань за допомогою досвіду. К. Поппер вводить критерій спростування переконань як необхідну передумову просування до істини. Він не довіряв жодному критерію, окрім практики, за яким можна було б визначати істинність певних положень. К. Поппер відмовився від будь-якої абсолютно достовірної основи обґрунтованості знань, підкреслюючи цим науково-практичну значущість виявлення помилок, хибних позицій, перекручених «істин» тощо. Він пише: «Поступово виявляючи та відкидаючи неправду, ми тим самим можемо наблизитися до істини» [7, с. 666]. Важко не погодитися з К. Поппером у тому, що явища, які пізнаються, занадто складні, а вершина айсберга, доступна дослідницькій увазі, не є його всеосяжною сутністю, що піддають сумнів істинність науково-академічних висновків. Тому виявлення помилок суб'єкта (щодо себе та інших) каталізує внутрішні, приховані його резерви знаходження істини психічного самовідображення. Інакше кажучи, «позитивна дезінтеграція», послаблюючи щільність ілюзорної платформи психологічних захистів суб'єкта, сприяє їх реконструюванню, а відтак – зумовлює вторинну інтеграцію психіки на більш високому рівні її розвитку. Тому важливо забезпечити позитивність дезінтеграції психіки, а інтеграційні процеси здійснюються іманентно самоплинно. Важливу роль відіграє точність діагностування суперечностей психіки, які маскуються психологічними захистами через хибні позиції Я. Послаблення цих позицій каталізує процеси внутрішнього переструктурування психіки та її інтеграцію на реалістичніших засадах, що сприяє підвищенню адаптації суб'єкта.

У психодинамічному підході на перше місце ставиться безпосередній досвід, який продукується ситуацією «тут і тепер» і піддається діагностуванню в єдності з психокорекцією. Виявлення відступів від реальності актуалізує самозбереження (нікому не хочеться бути ошуканим навіть самим собою), що й спричиняє самозміни. Тому глибинне пізнання ґрунтується на спонтанності особистого поведінкового матеріалу респондента, який набуває психокорекційної сили за наявності його інтерпретації, націленої на виявлення

інфантильно-базальних витоків дисфункцій психіки. Викривлення соціально-перцептивної реальності мають індивідуальну неповторність, насамперед під впливом базальних захистів. Виявлення хибних позицій суб'єкта за фасилітативної участі психолога, який сприяє експлікуванню прихованих глибинних детермінант, відкриває перспективи особистісного зростання учасників глибинного пізнання. Емпіричний фактаж доводить, що особистісна проблема незмінно потребує позитивної дезінтеграції психіки за рахунок послаблення її уявної інтеграції, забезпечуваної ілюзіями захисної системи, що породжують викривлення вхідної соціально-перцептивної інформації. Зазначені ілюзорні процеси набувають реалістичності на емотивному рівні переживань та самосприйняття, смисл яких прихований від свідомості системою опорів.

Практика глибинного пізнання передбачає єдність діагностики і корекції, здійснюваних у процесі діагностико-корекційного діалогу з респондентом, ефективність якого залежить від професійних можливостей психолога. Чинник «достовірності» важливий як для науковості пізнання, так і для переконливості впливу на респондента інтерпретаційних висновків. Ці завдання поєднані між собою. Зокрема, достовірність інтерпретаційних висновків, адресованих респонденту, передбачає його довіру до отриманої інформації про особистісну причетність до нагальних проблем, нібито створюваних іншими. Для дослідника велике значення мають цілісність і всеосяжність діалогічного процесу, слідування за континуальністю семантики спонтанної активності суб'єкта, що сприяє виявленню логіки свідомого та несвідомого («іншої логіки»). Тому особливо важливо, щоб діалог актуалізував мимовільну ініціативу спонтанних висловлювань респондента, послаблюючи і нейтралізуючи тим самим його опори. Діагностика при цьому має процесуальний характер і спирається на знання глибинним психологом функціональних особливостей несвідомої сфери в єдності її суперечливих взаємозв'язків зі свідомим. Глибинне пізнання, як і корекційний ефект, залежить від діагностично-професійної спроможності психоаналітичної інтерпретації поведінкового матеріалу, яка враховує наступне: системну логічність взаємозв'язків; ітеративність окремих характеристик поведінки; їх інваріантність; розбіжність логіки свідомого і логіки несвідомого («іншої логіки») та ін. Результативність глибинного процесу передбачає забезпечення його цілісності і прийнятності способів подання респонденту інтерпретаційних висновків про внутрішні стабілізовані суперечності, що обумовлюють «енергетичні ножиці», які «підрізають» силу його Я. Переконливість і діагностична точність аналізу поведінкового фактажу в такому випадку пробуджує в респондента бажання до змін, що істотно каталізується інстинктом самозбереження. Наш багаторічний досвід переконує, що перспективи вивчення глибинної детермінованості поведінки відкриваються лише за умов забезпечення її спонтанності і мимовільності. У такому разі психоаналіз поведінки здатний каталізувати особистісні зміни. Переконливість психоаналітичних інтерпретацій зумовлена як їхньою прозорістю, візуалізованою доказовістю, так і виявленням логіки ланцюжків у поведінковому матеріалі. Діагностико-корекційний процес відрізняється: багаторівневістю і багаторазовістю спроб розширення самосвідомості суб'єкта; розвитком його сенситивності в розумінні власних відступів від соціально-перцептивних реалій та індивідуалізованістю їх викривлень.

(4) Прогалину в методології, як і в методах дослідження цілісної психіки, спробували заповнити в 70-х роках ХХ століття грузинські вчені під керівництвом Д. М. Узнадзе.

Пояснення несвідомої сфери вони зводили до категорії установки. На нашу думку, дослідницька платформа теорії установки Д. М. Узнадзе пов'язана з потенційно усвідомлюваними процесами, що не мають стосунку до істинного несвідомого, яке охороняється опорами і позбавлене шансів прямолінійної презентації у свідомості. Ця позиція знаходить підтвердження в роботах О. К. Тихомирова, який пише: «Не можна не враховувати, що поняття несвідомого – це категорія ширша за поняття психологічної установки, з чого випливає, що зводить теорію несвідомого до теорії психологічної установки і прагнути вичерпати закономірностями цього феномену прояви несвідомого в його загальному психологічному і філософському розумінні було б серйозною методологічною помилкою, своєрідним редукціонізмом» [3, с. 29]. Погоджуючись з О. К. Тихомировим, зауважимо, що підхід Д. М. Узнадзе до пізнання несвідомого не подолав залежності від класичного погляду на пряму детермінованість психіки, як і на її заданість характером діяльності. Теорія установки передбачає формування певної програмованої дослідником діяльності респондента. Ми, не заперечуючи такого впливу на несвідоме, водночас стверджуємо, що це може бути здійснено не безпосередньо, а опосередковано. Теорія діяльності, яка ґрунтується на контрольованій детермінованості психічного, виключає поняття «позадосвідного», сформоване на основі латентного синтезу слідів (осередків) витіснень і неможливістю їх прямолінійної заданості ззовні.

Глибинний підхід до пізнання цілісної психіки відкрив перспективи вивчення провідних тенденцій в їх суперечливій сутності як латентно-синтетичного утворення, що не є характерним для феномену установки. Тенденції психіки вільні і від участі свідомості, і від смислової їх заданості дослідником. Вони припускають абстрагування від сюжетної конкретики пережитого суб'єктом досвіду. Інакше кажучи, тенденції психіки залежні від латентних процесів, в яких домінують залишкові валентності емотивних джерел витіснень, зумовлених значущістю життєвих, мимовільно пережитих суб'єктом обставин (а не штучно заданих, як у дослідках з формування установки). Отже, пізнання несвідомої сфери не може бути вичерпано теорією установки, яка не враховує наявності іманентної впорядкованості логіки несвідомого, що й відображає категорія «дореклексивного», «позадосвідного». Питання доступності внутрішнього досвіду людини гостро стоїть у психодинамічній теорії, як і у відповідній методології.

Виходячи з багаторічної практики глибинної корекції ми схильні кваліфікувати «позадосвідне» як «наддосвідне», або «метадосвідне», акцентуючи увагу на його абстрагованості, «надбудованості» над конкретним, безпосереднім досвідом суб'єкта. Семантичний аспект опрацювання («перетравлення») досвіду та його перехід у «метадосвідне» підпорядкований внутрішнім законам, іманентно властивим психічному за активності мисленнєвих операцій на зразок абстрагування, систематизації, класифікації, структурування. Таким чином, «метадосвідне» являє собою когнітивний конструкт, який безпосередньо не стосується дослідно-діяльнісних аспектів активності суб'єкта за участю свідомості. Вказана відмінність психоаналітичного підходу від теорії установки, розробленої у форматі діяльнісного підходу, виявляє себе за параметрами заданості активності особи ззовні, за планом дослідника. Категорія ж «метадосвідне» в психодинамічному ключі її розгляду спирається на іманентно притаманні феномену психічного глибинні «інтереси», які зберігають спрямованість витіснених осередків на самореалізацію, що й каталізує

мимовільну активність суб'єкта. На цій підставі можна зробити висновок, що діяльнісний ракурс розуміння категорії психічного виводить за кадр пізнання категорію ірраціонального в його глибинній мотивації. Ірраціональне завдяки психодинамічному пізнанню завжди має шанс перейти в категорію раціонального (усвідомлюваного) шляхом дешифрування його прихованого мотиваційного смислу. З. Фрейд писав: «... усвідомленість – єдина ознака психічних процесів, що дана нам прямо і безпосередньо, але жодною мірою не здатна стати критерієм відмінності між системами». І далі: «Прагнучи до метапсихологічного розуміння психіки, ми не повинні приписувати особливого значення симптому "усвідомленості"» [4, с. 489]. Таким чином, З. Фрейд вказував на важливість розуміння відмінностей функціонування двох систем (свідомого і несвідомого), як і на метапсихічне, підпорядковане універсалиям законів буття. Це є близьким до позиції К. Г. Юнга при введенні категорії «колективного несвідомого».

(5) На наше глибоке переконання, центральною ланкою, що порушує об'єктивність психіки в її відображувальній функції, є система психологічних захистів, тому ми ще раз повернемося до особливостей функціонування цього важливого феномену. Позиція З. Фрейда у визначенні низки механізмів захисту була близька до біологічного погляду на людину як частину природи, що зазнає впливу цивілізації, культури, історії, традицій, виховання. Проте саме З. Фрейд демаркував (відшарував) академізм у підході до пізнання таємниць внутрішнього світу людини, який може давати збій у вигляді появи симптому або дисфункцій психіки. Осмислення проблеми психологічного захисту (в глибинно-психологічному ракурсі) переконує в диспозиційно-системній його структурованості (раціоналізація, проекція, ідентифікація, витіснення, заміщення та ін.). Сутність поняття психологічного захисту не вичерпується окремими механізмами, він охоплює певні структурно організовані рівні, зокрема: когнітивний, емотивний, поведінковий. Уся система підпорядкована єдиному генеральному механізму «від слабкості до сили» (незалежно від різновидів захистів). Наступне уточнення: психологічне, як і захист зокрема, функціонує і «по вертикалі», і «по горизонталі», на що немає посилань в ортодоксальному психоаналізі. «По вертикалі» дієвими є механізми ситуативного (периферійного) захисту, які асимілюють зазначені ортодоксальним психоаналізом механізми. Захисна ж «вертикаль» неминуче перетинається з «горизонталлю» – базальними захистами, що виражають глибинні (інфантильні) інтереси Я. Форми і способи периферійного (ситуативного) захисту можуть бути найрізноманітнішими, що не обмежує і не форматує категоризацію їх різновидів. Захист «по вертикалі», якому властива креативність способів маскування, шифрування глибинних інтересів Я, відображає зорієнтованість на ситуативно-адаптаційний вектор поточних обставин. Ситуативний захист («вертикаль») може бути доступним спостереженню і частковому (неповному) усвідомленню суб'єктом. Базальний же захист («горизонталь») недоступний зовнішньому спостереженню і безпосередньому відображенню свідомістю суб'єкта, що зумовлено імпліцитністю семантики глибинних цінностей. Пізнання базального захисту завжди часткове, залежне від сприятливості умов для його проявів через ситуативні захисти. Цей процес глибинного пізнання в психодинамічній парадигмі підпорядкований принципу багаторівневості часткової позитивної дезінтеграції психіки, як і відповідних процесів часткової інтеграції на більш високому рівні психічного розвитку суб'єкта. Внесемо уточнення. «Горизонталь» – це переважно внутрішня латентна активність психіки, пов'язана

із суто несвідомим, що не піддається прямому спостереженню, а «вертикаль» – внутрішня і зовнішня активність, що стосується як несвідомого, так і свідомого – доступного спостереженню. Є підстави стверджувати, що в ситуативних (периферійних) захистах завжди латентно присутні «інтереси» базальних захистів, що виражають несвідомий мотив, який прагне до прояву в поведінці. Зазначені характеристики системи захистів, не враховуються в традиційних (академічних) дослідженнях, як і те, що всякий акт психічного знаходиться на перетині «вертикалі» і «горизонталі»!

Розуміння зв'язку автоматизованих форм психологічного захисту (на когнітивному рівні) зі сферою свідомості дає підстави сформулювати важливу тезу: пізнання несвідомого незмінно стосується системи психологічного, зокрема базального, захисту, який використовує найменші можливості для замаскованої реалізації в поведінці. Вивчення базальних форм захисту передбачає розуміння її функціональних взаємозв'язків із ситуативними захистами. З огляду на сказане, організаційні передумови глибинної психокорекції зорієнтовані на послаблення (нівелювання) ситуативних захистів з метою актуалізації та об'єктивування в поведінці базальних їх форм. Введення спеціальних принципів організації групової взаємодії регулює поведінку учасників діагностико-корекційного процесу на емотивно-чуттєвому, безоцінному рівні поза просоціальними орієнтирами. При цьому неприпустимими є критика, оцінні судження в чорно-білих категоріях, неприйняття особистості іншого, поради, заохочення і покарання тощо. Увага респондента переводиться на емоційне самовідчуття в ситуації «тут і тепер» в системі «людина – людина», «очі в очі».

Невизначеність поведінки каталізує вказані вище механізми заміщення, перенесення, ідентифікації, компенсації, які причетні до формування базально-глибинних цінностей. Для більшої прозорості факту програмованості внутрішнього світу попереднім досвідом передбачено використання респондентом у процесі самопрезентації символічно-предметних, метафорично-архетипних засобів (малюнків, просторових моделей, каменів та ін.). Особливу значущість має розроблена нами методика психоаналізу комплексу тематичних (авторських) малюнків, що сприяє різнобічній візуалізації рефлексії, яка стимулюється численністю тем [11]. Емпіричний матеріал у такому випадку завдяки процесу опредметнення мимовільної активності суб'єкта наближає глибинне пізнання до специфіки образності мови несвідомого. Зазначені аспекти методологічного обґрунтування засобів глибинного пізнання залишаються в психології недостатньо вивченими й очікують свого вирішення як у теоретичному, так і в методологічно-практичному аспектах.

Психодинамічний підхід орієнтований на психічно здорових людей, а тому відмінний від ортодоксального психоаналізу не тільки в частині процедури («вільні асоціації» – «діалогічно керована спонтанність поведінки»), а й у поглядах на початкову основу. У психічно здорових людей потреба в допомозі не виражена, приглушена необхідністю (інтересом) тримати «просоціальне обличчя». Окрім того, враховуючи неусвідомлюваність детермінації особистісних проблем, суб'єкт не в змозі їх адекватно сформулювати. З огляду на сказане, в психодинамічному підході не передбачено представлення респондентом власної особистісної проблеми як відправного моменту глибинної корекції. Початком такого процесу є забезпечення спонтанності поведінки респондента, можливою є діалогічна взаємодія з психологом. Об'єднаним моментом психоаналізу і психодинамічного підходу є

спонтанність поведінки й інтерпретаційний її аналіз, націлений на виявлення логічної впорядкованості поведінкового матеріалу (емпірики) з метою пізнання первинних (глибинно-інфантильних) детермінант деструкцій поведінки. Саме «логічний ланцюжок» спирається на континуальність смислового навантаження мимовільної активності суб'єкта. Психоаналітична процедура відрізняється від психодинамічної: в першому випадку – наявність симптому, в другому – дисфункцій психіки. Водночас вони мають спільну платформу – встановлення взаємозв'язків між повторюваними інваріантними характеристиками мимовільної поведінки. Це дає змогу виявити семантику (смысл) логіки спонтанної поведінки (вільних асоціацій), що й указує на глибинну першопричину особистісної проблеми та сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта. Ми солідарні із З. Фрейдом у тому, що пізнання несвідомого неможливе поза участю свідомості.

Багаторічний досвід діагностико-корекційної практики дав можливість чітко окреслити досліджувану проблему, шляхи вирішення якої, на наше переконання, незмінно пов'язані з психологічними захистами, що обтяжують свідомість ілюзіями. Подібної позиції дотримувалися Сандлер та Йоффе (1969), співвідносячи проблеми психіки з категорією психологічного захисту, зокрема її механізмами, які вони відносили до «позадосвідного», а прояви в поведінці – до досвідного [3].

Оригінальний погляд на проблему захистів знаходимо також у Валлерстайна [2]. Із захистами він схильний пов'язувати «досвідну» сферу психіки (в нашій категоризації – ситуативний захист); функціональний же аспект описує в параметрах проявів несвідомого, що характерно для базальних захистів. Наголошуючи на важливості функціонального аспекту в захисній системі, яка пов'язана з «позадосвідним», він пише: «Можна усвідомити тільки такі змісти, які є результатом роботи свідомості, але не саму цю роботу як таку» [2, с. 715]. Психоаналіз, пізнаючи «позадосвідну» сферу, зазначає Валлерстайн, не тільки посилався на причини індивідуальних проявів психіки, а й апелював до їх підпорядкованості універсальним законам. Безцінною нам видається його дослідницька позиція, з якою ми солідаризуємося, зокрема: розкриваючи зв'язки і взаємозалежності в «позадосвідній» сфері, які мають індивідуалізований характер, глибинна психологія лише в такий спосіб може претендувати на статус науки! До сказаного додамо, що найважливішим науковим завданням є пізнання «об'єктивної» реальності психічного, яка притаманна несвідомому, й зумовлює суб'єктивізм особи! У цьому аспекті важко не погодитися з Ф. В. Бассінім, який стверджує, що «змішувати, ототожнювати ці два плани дослідження, які стосуються свідомого і несвідомого, методи і логіку дослідження – неприпустимо» [2, с. 720]. Водночас постає проблема знаходження золоті середини між науковою строгістю класичного дослідження і центрацією уваги на спонтанності поведінки при дотриманні психодинамічного підходу (який розвивається нами понад тридцять років), орієнтованого на вивчення функціональних особливостей несвідомої сфери. Одним із рішень зазначеної проблеми є прояснення структурного рівня розуміння цілісності психіки, що презентує розроблена нами «Модель» (рис. 1), описана в наступних роботах [9, 10, 12].

Модель зберігає розуміння З. Фрейдом структури психіки (Ід, Его, Супер-Его) і доповнює її лінійними взаємозалежностями з притаманними їм суперечливими тенденціями («горизонталь»). Таким чином, антагонізм структурних взаємозв'язків («вертикаль»), на які вказував З. Фрейд, доповнено суперечностями «по горизонталі», які підпорядковані

характеристикам, що окреслює категорія «антиномії» [9, 10, 12].

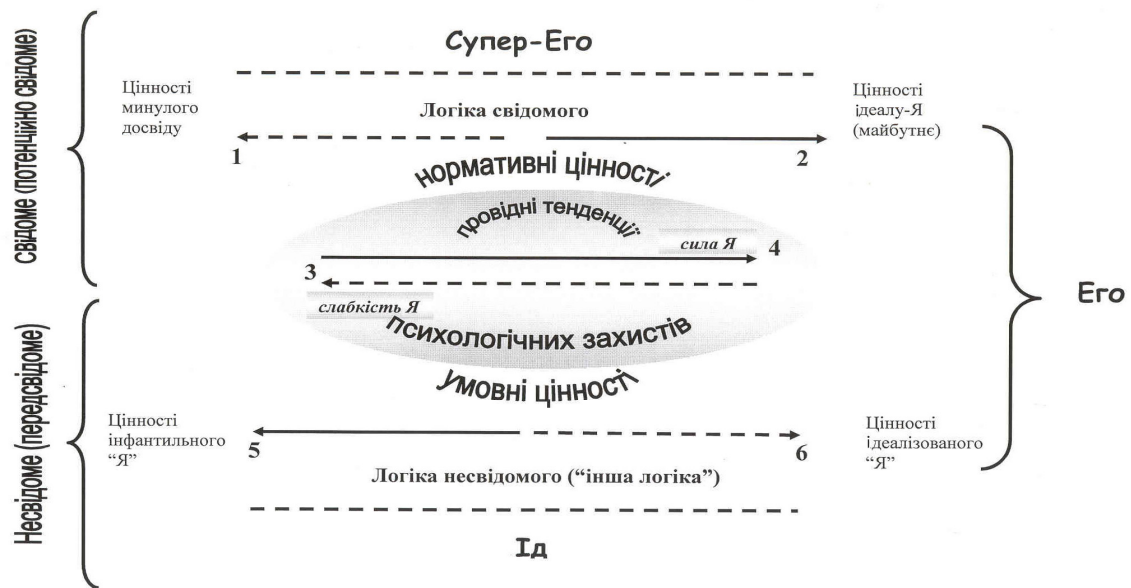

Рис. 1. Модель внутрішньої динаміки психіки

Отже, «Модель» орієнтує на пізнання цілісної психіки в єдності і протистоянні свідомого й несвідомого в їх структурній симетрії та асиметрії, ізоморфізмі та гомоморфізмі тощо. Розкриття цього питання (з урахуванням семантики «позадосвідного», тобто «метадосвідного») потребує уточнення передсвідомого, що ми й робимо, вводячи категорію онтологічного несвідомого. Змістова частина питання не може бути повноцінною без визначення взаємозв'язків категорії онтологічне несвідоме з несвідомим, зокрема з передсвідомим, яке асимілює сліди витіснень. З. Фрейд указував на частковий характер передсвідомого в контексті цілісності категорії несвідомого. Він писав: «Усе витіснене несвідоме, але не все несвідоме є витісненим» [7, с. 95]. Якраз онтологічне несвідоме у своїх витоках передбачає заданість витісненнями. Так, залишкові явища, латентно синтезуючись, набувають транзитності в перенесеннях, заміщеннях, компенсаціях та континуальності проявів у поведінці, а також втрачають темпоральності (часовість) – усе це зближує їх з категорією «метадосвідне». Суттєву роль у цьому процесі відіграє поняття «мнемічний слід витіснення», яке введено З. Фрейдом з вказівкою на те, що «... сліди системи несвідомого не здатні самі по собі проникати у свідомість» [4, с. 469]. Таке твердження є дуже важливим тому, що можливості глибокого пізнання опосередковано доводять їх латентну трансформацію вищевказаними характеристиками формування позадосвідного, тобто метадосвідного. Але попри все передсвідоме не втрачає загальну особливість несвідомого: недоступність свідомості! Саме категорія метадосвідного (з агрегатом базальних захистів) привносить у несвідоме онтологічний сенс на тлі підпорядкованості універсальним законам функціонування психічного. Останнє положення узгоджується зі спробами філософів увести несвідоме в ранг «універсального принципу основи буття ...» [8, с. 52].

Відкидаючи прямолінійну детермінованість несвідомого ззовні, психодинамічна теорія є також відстороненою від позиції Дж. Локка, який стверджував, що людському розуму апіорі притаманні певні ідеї та принципи. Частково твердження Дж. Локка стосується категорії архетипу, що вказує на асимілювання психікою універсального досвіду

через колективне несвідоме (К. Юнг). Архетип можна кваліфікувати як філогенетичне джерело психологічної мудрості і можливостей універсалізації едіпальних таємниць психіки конкретного суб'єкта на тлі інтеграції минулого і сьогодення.

Дослідницька позиція в глибинному пізнанні зорієнтована на індивідуальний шлях життя людини, що знаходить відображення на рівні його латентного синтезу, підкореного внутрішнім енергетичним пріоритетам. Безпосередність досвіду суб'єкта лише в ранньому дитинстві має ознаки прямої детермінованості, свідченням чого є «чистота» погляду на події. Пригадаймо репліку дитини: «А король-то голий!». З часом реакції суб'єкта втрачають ознаки наївності, набуваючи залежності від просоціальних вимог, включених у процес аналітико-синтетичного опрацювання досвіду.

Отже, багаторічна практика глибинної психокорекції дає підстави стверджувати, що формування «позадосвідного» («метадосвідного») хоча й не вільне від досвіду, але має тенденцію до автономізації шляхом абстрагування від його конкретики та синтезу. Це сприяє латентному формуванню здатності несвідомого до опосередкованого вираження в обхід свідомості. Свідомість позбавлена можливості явно впливати на сферу латентного синтезу, що забезпечує незалежність від неї «метадосвідного», як і процесів його інтеграції з базальними захистами. Звідси висновок: «метадосвідне», що каталізує базальну форму захисту, яка має вплив на онтологічне несвідоме, органічно пов'язане з підструктурою Ід – обумовлює його енергетичний потенціал. Таким чином, глибинно-семантичний конструкт, яким є базальна форма захисту, знаходить вираження в індивідуалізованості тенденцій психіки, де опосередковано презентовані інтереси Ід. Ця форма захисту впливає на смислотвірні процеси свідомого, представлені в рефлексивному інтелекті. Проходження глибинної психокорекції сприяє звільненню рефлексивного інтелекту від викривлень, пов'язаних з ілюзіями і відступами від реальності, які хоч і хибно-захисним шляхом, інтегрують свідоме і несвідоме. «Метадосвідне» (подібне до захисної системи) підпорядковане універсальній тенденції «до сили», що гармонізується: на глибинному рівні – з «принципом задоволення» (в унісон інтересам Ід), на рівні свідомості – з «принципом реальності». Діагностико-корекційний процес, розвінчуючи викривлення, робить зрозумілою хибність платформи ілюзорної «величі» Я та сприяє інтеграції вказаних принципів у їх впливі на поведінку за пріоритетності принципу реальності, який є засадничим для адаптивності особи.

(6) Глибинна психологія, centruючи увагу на несвідомому (як найбільш багатофакторному і складному явищі духовного життя), гостро порушує питання про актуальність вивчення його закономірностей у взаємозв'язку зі свідомістю – і це є загальною проблемою пізнання психічного як такого. Дотепер залишається загадкою незмінне ігнорування академічною психологією проблем дослідження несвідомої сфери, що гальмує прогрес психології як науки. Природничий підхід до пізнання психіки передбачає узагальнення та кількісне опрацювання, що створює уявну науковість. Усе це зумовило відсутність адекватного інструментарію дослідження феномену психіки в ситуаціях непередбачуваної поведінки, що характерно і для спілкування, і для виховання. Такого типу явища мають неповторну й водночас полізначну семантику, що виходить за межі можливостей кількісних опосередкувань. Відсутність демаркації цих двох підходів – академічного та глибинного – породжує безліч непорозумінь дискредитаційного характеру,

уповільнюючи розвиток наукової психології загалом. Особистісні проблеми суб'єкта залишаються на узбіччі традиційних досліджень через невідповідність науково-методичного та інструментального забезпечення.

Класична наука переважно формулює питання: «Як?», «Чому?», практична ж психологія – «Яка першопричина?», «Який смисл?» Завдання глибинної психології – розкрити імпліцитний сенс спостережуваної ззовні мимовільної активності суб'єкта, а це потребує розуміння когнітивно-логічної впорядкованості несвідомого. Останнє передбачає розробленість проблеми інтерпретації, яка залежить від точності діагностики в єдності з психокорекцією, що має процесуальний, багаторівневий характер і спирається на діалогічну взаємодію із суб'єктом. Поглиблення самосвідомості суб'єкта відкриває перспективи реконструювання ним власних позицій, поглядів на себе, на об'єктивний світ, на людей.

Осмислення досвіду глибинного пізнання в ракурсі психодинамічної методології дає підстави сформулювати низку провідних тез, важливих для дослідження психіки в її цілісності.

- Сутність психічного полягає в єдності свідомого і несвідомого за наявності їх автономії та суперечливості взаємозв'язків на зразок: «антагонізм і антиномія».
 - Автономія сфер свідомого і несвідомого є відносною, проте не абсолютною. Вона задана генезисом соціалізації психіки суб'єкта, але не дана апіорі.
 - Свідоме, як і несвідоме, передбачає відмінності в їх функціональній організації: дискретність свідомості і симультанність несвідомого та структурну їх асиметрію.
 - Система психологічного захисту у двох її провідних різновидах – базальному і ситуативному – подібна до структурно-функціональних особливостей психіки загалом, зокрема характеризується автономією і суперечливістю взаємозалежностей, як і енергетичною різноспрямованістю, асиметрією провідних тенденцій.
 - У своїй цілісності психіка піддається впливу двох видів суперечностей: антагонізм («по вертикалі») і антиномія («по горизонталі»), які маскуються від свідомості захистами шляхом відступів від реальності.
 - Психічне знаходиться на перетині «вертикалі» і «горизонталі», тому в будь-якій активності (поведінці) присутнє як свідоме, так і несвідоме з динамікою пріоритетності.
 - Пізнання психічного в психодинамічному ракурсі передбачає процесуальність діагностики, що спирається на діалогічну взаємодію з респондентом, яка каталізує його спонтанно-мимовільну поведінку та є передумовою ефективності інтерпретації.
 - Психічне – це «свідоме і несвідоме», яке має у структурному аспекті відмінності (відповідно: ізоморфізм – гомоморфізм; подібність – відмінність; однозначність – полізначність тощо).
 - Структурно-функціональні параметри системи несвідомого незалежні від «статі, простору і часу» за збереження емотивності пріоритетів інфантильних цінностей, породжених едіпальною залежністю суб'єкта.
 - Смысл несвідомого відображається в ітеративності (повторюваності) окремих характеристик, які заявляють про себе в спонтанно-поведінковому матеріалі, що ілюструє: закон «вимушеного повторення»; феномен «хибного кола»; об'єктні відношення; захисні механізми (проекція, перенесення, заміщення та ін.).
 - Гармонійність психічного полягає не лише в рівновазі потягів Ід з потребами і
-

можливостями Я, а й у пріоритеті його просоціальних тенденцій, що має вияв у: інтеграції «принципу задоволення» з «принципом реальності»; ослабленні імперативу інфантильних (глибинних) цінностей та автоматизованості психологічних захистів, які не втрачають залежності від очікувань ідеалізованого Я; пом'якшенні внутрішньої стабілізованої суперечності «логіки свідомого» «логіці несвідомого» («іншій логіці»).

- Свідоме є інкорпорованим у навколишній, просоціальний світ, несвідоме ж асимільоване з глибинними інтересами, які прагнуть реалізуватися в поведінці.

- Інтеграційною ланкою між сферою свідомого і несвідомого є система психологічних захистів, забезпечувана викривленнями реальності (суб'єктивна інтеграція психіки). Проблема в ілюзорності такої інтеграції за наявності показників об'єктивної дезінтегрованості психічного. Створюється ситуація внутрішньо заданого дуалізму – об'єктивна дезінтегрованість психіки і суб'єктивна її зінтегрованість відповідно до бажань (очікувань) ідеалізованого Я, що виявляється в таких показниках психічного, як: дискретність – симультанність; симетрія – асиметрія; антагонізм – антиномія; ізоморфізм – гомоморфізм та ін.

В академічному дослідженні зазначені вище особливості психічного не враховуються ні теорією, ні практикою. Більше того, спостерігається усталений пріоритет дослідницької уваги до сфери свідомого та ігнорування впливу на неї несвідомого. У класичному дослідженні в абсолют зводяться кількісні дані, що відображають прямолінійні взаємозалежності в психіці. У психоаналітичному ж ракурсі вони пізнаються опосередковано, контекстно, із залученням метафоричності й архетипності допоміжних засобів експлікування семантики несвідомого. Академічна психологія робить акцент на так званому чистому матеріалі, опосередкованому математичними обчисленнями за ігнорування феноменологічної його індивідуалізованості. У психодинамічному дослідженні провідним є аналіз асоціативно-логічних ланцюжків, презентованих мимовільною активністю суб'єкта, що заявляють про себе повторюваністю (ітеративністю), незмінністю (інваріантністю) смислів спонтанної активності на тлі їх сюжетної варіативності.

Психоаналітична інтерпретація сприяє розширенню самосвідомості суб'єкта, каталізує окремі аспекти його особистісного потенціалу, заблокованого фіксаціями негарздів минулого досвіду, які узгоджуються (від протилежного) з «фізіогенезом формування життєво важливих функцій під впливом чинників повторення» (П. К. Анохін). Уточнімо: в контексті філогенезу факт повторення сприяв формуванню життєво важливих функцій, а у випадку з несвідомим – повторення, що має вияв у спонтанній поведінці, є сигналом негарздів, тобто пробуксовування (зупинки) в генезі і прогалин у функціональній динаміці психіки. Спостерігається асиметрія двох сфер психічного (свідомого і несвідомого), що задає різноспрямованість енергетичних потоків. Інакше кажучи, повторення, про які пише П. К. Анохін, зорієнтовані на прогресивну локалізацію функцій, а досліджувані нами вказують на регрес, пов'язаний із генералізацією деструкцій психіки на просоціальну сферу самореалізації особистості. Відтак стає зрозумілим, що виявлення «повторень» у глибинно-психологічному ракурсі та усвідомлення суб'єктом їх внутрішньої логічно заданої впорядкованості сприяють нейтралізації дисфункціонального аспекту психіки, що і відкриває перспективи самоактуалізації потенціалу учасників. Натомість опосередкованість висновків кількісними показниками може відволікати дослідника від живого контакту з

респондентом через нерозуміння важливості пізнання спонтанно-поведінкового (феноменологічного) фактажу з іманентно притаманним йому імперативом несвідомого. Все це – невід’ємна передумова адекватності глибинного дослідження і науковості інтерпретаційних висновків про психічне в його цілісності. Академізм у дослідженні психічного виявляється також у спробах пізнання несвідомого окремо від свідомості, без урахування взаємозв’язків цих двох сфер, що і є провідною лінією глибинних досліджень.

Отже, традиційна психологія через відсутність відповідної методології та філософії розуміння природної сутності психічного зараховує несвідоме до категорії «недоторканого» і «непізнаного». Ситуація ускладнюється ще й тим, що традиційно артефактні висновки екстраполюються на психіку загалом, тобто і на несвідоме, яке має функціональні відмінності від свідомості. Екстраполювання висновків академічної психології на цілісну психіку саме по собі знімає необхідність пізнання несвідомої сфери. За таких обставин лише деякі аспекти свідомого (враховуючи наявність його автономії від несвідомого) можуть бути розкриті за законами строгого експерименту, а справжня сутність психічного у їх внутрішніх взаємозв’язках залишається за кадром.

Від вирішення проблеми пізнання цілісної психіки залежать не тільки перспективи розвитку психології як науки, а й формування адекватної методології, включаючи інструментарій надання практичної допомоги суб’єкту у вирішенні його особистісних проблем. На наше переконання, пізнання психіки дорослої людини має відбуватися паралельно із наданням їй допомоги у розв’язанні внутрішніх суперечностей, які є замаскованими від свідомості викривленнями реальності. Поза сумнівом, зберігають дослідницьку актуальність питання генези несвідомого, його зв’язків зі свідомим, взаємозалежності та методології пізнання в контексті автономії та взаємозв’язків цих сфер. Наукова увага до вказаних проблем зруйнує міф про абсолютну автономію свідомого. Не можна забувати, що пізнання несвідомого потребує обов’язкового включення феномену свідомого; у процесі пізнання свідомого несвідоме, яке іманентно, латентно, хоч і незмінно, притаманне психічному, є невидимим (замаскованим), недоступним спогляданню, що призводить до його ігнорування дослідником. Хочеться сказати, що якби наукові дослідження орієнтувалися на доступність спогляданню, то природа багатьох речей була б незбагненою. Представлений вище матеріал доводить спільність онтологічних проблем як для психології, так і для філософії, що має перспективу розвитку в категорії «онтологічне несвідоме».

(7) Зупинімося докладніше на причинах пробуксовування досліджень психіки в її цілісності. Головна з них – з одного боку, невідповідність академічних методів природі пізнання психічного, а з іншого – наукове вивчення несвідомого від самого початку передбачає наявність наукових знань про його справжню природу, як і про специфіку взаємозв’язків зі свідомим. Зважаючи на багатолітній досвід досліджень, уточнімо деякі важливі аспекти розуміння несвідомого, які потрібно враховувати у процесі дослідження психічного:

- Симультанність процесів несвідомого (включаючи їх емотивність) не припускає алгоритмізованості і формалізованості процедури пізнання феномену психічного. Несвідоме підпорядковане ймовірнісній логіці і функціонує за законами «іншої логіки» порівняно з «логікою свідомого».

- Класична процедура дослідження має дискретний характер з орієнтацією на кількісні показники, які можуть бути віднесені лише до пізнання свідомого (за ігнорування несвідомого), несвідоме ж підкоряється пріоритетам емотивної значущості пережитих подій, латентно-синтезованих у «позадосвідному», «метадосвідному».

- Пізнання свідомого в класичній психології спрямоване на концептуально-понятійні передумови, природа ж несвідомого феноменологічна і детермінована внутрішньо, а це передбачає створення (у процесі дослідження) умов для спонтанної поведінки суб'єкта. Феноменологічна мова респондента є пріоритетною у глибинному пізнанні, що зумовлене її симультанним злиттям з логікою прихованих смислів спонтанної поведінки. У традиційному дослідженні провідною є стандартно-академічна «термінологічна» мова, яку визначає експериментатор.

- Класична психологія зазвичай орієнтована на знакові засоби пізнання, без урахування можливостей образно-символічної й архетипної презентації несвідомого, що включає холістичність когнітивних стратегій.

- Експериментально-дослідницька процедура пізнання свідомого передбачає чіткість прогнозів у форматі їх двозначності: «істинне або хибне», натомість пізнання несвідомого передбачає полізначність: «і те, й те»; «більше і менше» за умов ситуативної пріоритетності одного з них. У полі уваги дослідника потрапляють смисли, конкретизовані свідомістю респондента, за якими приховано семантику полівалентності мотивів поведінки. Саме ймовірніше прогнозування дає змогу пізнати необхідність, зумовлену енергетичним імперативом імпліцитних детермінант, що виявляють себе в сукупності випадковостей.

- У процесі пізнання несвідомого заслуговують на увагу лише ті окремі риси і характеристики поведінки, які вирізняються інваріантністю, ітеративністю (повторюваністю) на тлі її ситуативно-сюжетної варіативності. Традиційне ж дослідження орієнтоване на повторення поведінки як такої, більше того, повторення є основою експерименту і підставою для остаточних висновків.

- Пізнання несвідомого передбачає розуміння таких категорій, як диспозиція, тенденція, установка тощо, які, крім смислового навантаження, мають емотивно-енергетичну складову. У традиційному дослідженні домінує раціональний компонент, що базується на чіткості прогнозованого дослідником результату.

- Пізнання несвідомих аспектів психіки долає центрованість на прямій каузальній залежності через імовірнісний прогноз, що узгоджується з «принципом додатковості», який передбачає контекстність і опосередкованість пізнання, а також метафоричність «стимульного» матеріалу.

- Для розкриття сутності несвідомого потрібне знання категорії «метадосвідного» («позадосвідного») у взаємозв'язку з онтологічним несвідомим, чого не враховує академічний підхід.

- Класична психологія в процесі експерименту випускає з поля уваги смисли в їх імпліцитній індивідуалізованості, що має вияв у спонтанній активності суб'єкта. Глибинне дослідження зосереджується на проблемі глибинного пізнання поведінки.

- Традиційні психологи орієнтовані на підтвердження знаного (відомого) явним, що не властиво глибинному пізнанню. Глибинне ж пізнання завжди відкриває істину вперше в неповторному процесі діалогічної взаємодії з респондентом. Спостережуване явище

глибинний психолог не вкладає в прокрустове ложе певного теоретичного розуміння; не шукає ключик пізнання лише там, куди падає світло академічного ліхтаря, а слідує за континуальністю мимовільної активності суб'єкта.

- В академічній психології, яка не володіє таємницями законів функціонування несвідомого, відсутній інструментарій перетворення прихованих, імпліцитних смислів психічного на явні (усвідомлювані); немає практики процесуальної діагностики, яка передбачає каталізуючий діалог з подальшою інтерпретацією поведінкового матеріалу. Лише діагностично точне слово глибинного психолога здатне увібрати в себе «чистоту» сенсу і надати йому значення, яке буде сприйняте респондентом, з наступною каталізацією прогресивного реконструювання його психіки в напрямі підсилення адаптивних процесів.

- Схильність до каузальної однозначності пізнання заважає академічній психології розуміти суперечливу сутність психічного та шляхи її нейтралізації, що потребує володіння інструментарієм розширення самосвідомості суб'єкта.

- Класична психологія віддає перевагу вербальним параметрам дослідницької процедури, що відсуває в тінь архетипну каталізацію змісту несвідомого з урахуванням образності його мови і холистичності презентації смислів у спонтанно-поведінковому (вербально-невербальному) матеріалі.

Висновки

Відмінності традиційного (академічного) та психодинамічного підходів дослідження феномену психічного зумовлюють необхідність урахування специфічності сфери несвідомого в її багатофакторності і полімодальності смислових значень, чому й присвячено основний зміст статті. Стають більш зрозумілими причини віднесення академічними психологами несвідомого до галузі психіатрії чи клінічної психології. Несвідоме в контексті здорової психіки згадується в академічній психології лише номінально. Ігнорування самої наявності неусвідомлюваної сфери у психічно здорових людей закриває перспективи адекватного дослідження та розуміння цілісної психіки.

Спроби психологів наблизитися до дослідження несвідомого, зокрема теорія установки і проєктивні методи, не забезпечують бажаного результату. У проєктивних спробах спостерігалася неузгодженість оптимального стимульного матеріалу (кольоровий тест Люшера, плями Роршаха, ілюстрації Розенцвейга та ін.) з формалізованістю інтерпретації емпіричних результатів, що ускладнює орієнтацію на глибинне пізнання. У психодинамічному ракурсі важливим є асимілювання суб'єктом вхідної інформації, яка презентує йому не готовий висновок, що спирається на математично-формалізовану процедуру, а процес наближення до логічної впорядкованості та неповторності його внутрішнього індивідуалізованого світу. Тому спроба проєктивних методів, як і теорії установки Д. Узнадзе, прокласти місток між академічним і глибинним підходом до пізнання психіки сама по собі заслуговує на увагу та схвалення, проте не дає бажаного результату через невідповідність процедури формалізації симультанної сутності психічного. Саме глибинна психологія, що розвивається в психодинамічній парадигмі, відкриває перспективи зняття традиційних бар'єрів у пізнанні психічного в єдності взаємозв'язків свідомого і несвідомого.

Література

1. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту: Статті, нариси, інтерв'ю / В. П. Андрущенко. 2-ге видання, доповнене. – К.: Знання України, 2008. – 819 с.
2. Бассин Ф. В. Методологические аспекты современных дискуссий о статусе научной теории бессознательного / Ф. В. Бассин, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия / Бессознательное [В 4-х т.] / [под ред. Ф. В. Бассина, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия]. – Тбилиси : Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 711.
3. Бассин Ф. В. Роль бессознательного в активности мышления и речи / Ф. В. Бассин, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия / Бессознательное [В 4-х т.] / [под ред. Ф. В. Бассина, А. С. Прангишвили, А. Е. Шерозия]. – Тбилиси: Мецниереба, 1978. – Т. 3. – С. 27 – 46.
4. Лапланш Ж. Словарь по психоанализу / Ж. Лапланш, Ж.-Б. Понталис : пер. с фр. Н. С. Автономовой. – М.: Высшая школа, 1996. – 623 с.
5. Поппер К. Р. Логика и рост научного знания / К. Р. Поппер. – М. : Прогресс, 1983.
6. Стасько О. Г. Психологічна значущість умовних цінностей та їх вплив на формування ідеалізованого “Я” особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Стасько Олена Григорівна. – Черкаси, 2006. – 369 с.
7. Философия: энциклопедический словарь / [под. ред. А. А. Ивиной] / А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2006. – 1072 с.
8. Философский энциклопедический словарь / [гл. ред.: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов]. – М.: Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.
9. Яценко Т. С. Методологія взаємозв'язків свідомого і несвідомого в контексті проблеми адаптації суб'єкта до соціуму / Т. С. Яценко // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. – Зб. статей. – Ялта: РВВ КГУ, 2009. – Вип. 21. – Ч. 1. – 219 с. – С. 28 – 44.
10. Яценко Т. С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : Навч. посіб. / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2004. – 679 с.
11. Яценко Т. С. Малюнок у психокорекційній роботі психолога-практика [на матеріалі психоаналізу комплексу тематичних малюнків] / Т. С. Яценко, М. Г. Чобітько, Т. І. Доцевич. – Черкаси: «Брама», видавець Вовчок О. Ю., 2003. – 216 с.
12. Яценко Т. С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика / Т. С. Яценко. – К.: Вища школа, 2006. – 382 с.

References

1. Andrushhenko V. P. Rozdumi pro osvitu: Statti, narisy, interv'ju / V. P. Andrushhenko. 2-ge vidannja, dopovnene. – K.: Znannja Ukraini, 2008. – 819 s.
2. Bassin F. V. Metodologicheskie aspekty sovremennyh diskussij o statuse nauchnoj teorii bessoznatel'nogo / F. V. Bassin, A. S. Prangishvili, A. E. Sherozija / Bessoznatel'noe [V 4-h t.] / [pod red. F. V. Bassina, A. S. Prangishvili, A. E. Sherozija]. – Tbilisi: Mecniereba, 1978. – Т. 3. – S. 711.
3. Bassin F. V. Rol' bessoznatel'nogo v aktivnosti myshlenija i rechi / F. V. Bassin, A. S. Prangishvili, A. E. Sherozija / Bessoznatel'noe [V 4-h t.] / [pod red. F. V. Bassina, A. S. Prangishvili, A. E. Sherozija]. – Tbilisi: Mecniereba, 1978. – Т. 3. – S. 27 – 46.

4. Laplansh Zh. Slovar' po psihoanalizu / Zh. Laplansh, Zh.-B. Pontalis: per. s fr. N. S. Avtonomovoj. – M.: Vysshaja shkola, 1996. – 623 s.
5. Popper K. R. Logika i rost nauchnogo znanija / K. R. Popper. – M.: Progress, 1983.
6. Stas'ko O. G. Psihologichna znachushhist' umovnih cinnostej ta ih vpliv na formuvannja idealizovanogo “Ja” osobistosti: dis. ... kand. psihol. nauk: 19.00.07 / Stas'ko Olena Grigorivna. – Cherkasi, 2006. – 369 s.
7. Filosofija: jenciklopedicheskij slovar' / [pod. red. A. A. Ivinoj] / A. A. Ivina. – M.: Gardariki, 2006. – 1072 s.
8. Filosofskij jenciklopedicheskij slovar' / [gl. red.: L. F. Il'ichev, P. N. Fedoseev, S. M. Kovalev, V. G. Panov]. – M.: Sov. Enciklopedija, 1983. – 840 s.
9. Jacenko T. S. Metodologija vzajemozv'jazkiv svidomogo i nesvidomogo v konteksti problemy adaptaciji sub'jekta do sociumu / T. S. Jacenko // Problemi suchasnoji pedagogichnoji osvity. Ser.: Pedagogika i psihologija. – Zb. statej. – Jalta: RVV KGU, 2009. – Vyp. 21. – Ch. 1. – 219 s. – S. 28 – 44.
10. Jacenko T. S. Teorija i praktika grupovoji psihokorekciji: Aktivne social'no-psihologichne navchannja : Navch. posib. / T. S. Jacenko. – K.: Vishha shkola, 2004. – 679 s.
11. Jacenko T. S. Maljunok u psihokorekcijnij roboti psihologa-praktika [na materialih psihoanalizu kompleksu tematicnih maljunkiv] / T. S. Jacenko, M. G. Chobit'ko, T. I. Docevizh. – Cherkasi : «Brama», vidavec' Vovchok O. Ju., 2003. – 216 s.
12. Jacenko T. S. Osnovi glibinnoji psihokorekcii: fenomenologija, teorija i praktika / T. S. Jacenko. – K.: Vishha shkola, 2006. – 382 s.

Надійшла до редакції 15.01.2015
